

geket, amiket talán úgy lehetne legegyszerűbben összefoglalni, hogy mindenkinek a legalább alkalmankénti kirekesztése, elnyomása, nevetségessé tétele, megszegyenyítése és megalázása, aki nem fejlődő országbeli, testi épségnek és jó egészségnek örvendő, középkorú, fehér, cisznemű heteroszexuális férfi (ennek a kategóriának a létezése egyébként erősen vitatható).

Szemben az avantgárral, ami a modern polgári értékrend feltételezése révén tudott polgárokat pukkasztani, ez a kötet, bár rámutat a normatív szemléletek újabb és újabb meglétére, nem célja a polgárpukkasztás. Egy interjúban így nyilatkozik: „Joseph Cornell árnyékdobozai mellett Anne Carson, Emily Dickinson és Wisława Szymborska versei és Mikes Kelemen levelei voltak fontosak számomra a kötet megírásakor, valamint Tandori Dezső *Egy konstelláció megpályázása* című verse, amely egy talált növény gondozásának mutatója. Úgy végződik, hogy »Hálás / növény leszek, ha olyan földkeverékben élhetek, mely- / nek összetétele lombföld, trágyaföld, tőzeg és homok.«” (Áfra János: „Nem embernek tekintjük a másikat, KULTer.hu, 2019. 08. 10.)

Lesi Zoltán új könyve megfosztja az olvasókat a kisebbségekkel szemben általában gyakorlott gesztusok eszköztárától, és vár. Sportszargonra fordítva: időt kér; művész zsargonra fordítva: időt ad. Még kideríthetjük, hogy hol a piros, csak ne attól várjunk megnyugvást. [Prae]

GONDOS MÁRIA MAGDOLNA

A szabadság elbeszélése

PETŐCZ ANDRÁS: *IDEGENEK. EGY ÉVSZÁZAD TÖRTÉNETE*

Petőcz András regénye az életben maradás alapvetését és célját köti össze. Kapcsolódik a szorongás, a trauma megéléséhez, a holokauszthoz hasonló tapasztalathoz, a táborban, fogságban töltött évek bemutatásához. Petőcz asszociatív, jól felismerhető módon hozza be a különböző, 20. századi történelemből vett példákat, eseményeket a történet alakulásába, többek között a beszlni túszerződés vagy a holokauszt eseményeinek leképezéseként. „Az »utazás« kifejezés pedig az egész életutat is jelöli, hiszen az emlékezés során felidéződik az a múlt, amely meghatározza a jelent és a jövőt, valamint arra ösztönöz, hogy »emlékezni, amennyire lehetséges«” (Semprun: *A nagy utazás*, Európa, 1964, 52–53.). Petőcz elbeszélésében nincsenek konkrét szavak vagy helyek, de minden részletében felmutatott, ikonszerű helyzeteket ábrázol (társadalmi és történelmi párhuzamában Vladimir Kopicl *Szurdokok* című kötetével rokon, ahol a délszláv emlékezet kapcsán a szövegépítésben szinte közönyös természetességgel jelenik meg Dachau vagy Auschwitz, olyan helyszíneként, amelyek már nem csak városok, földrajzi pontok csupán, hanem asszociációkkal, vizuális tartalmakkal felruházott jelek).

A regényhez kapcsolódóan több fontos szerző, párhuzam említhető meg, akiknek a művei alapján Petőcz is dolgozott, például Jorge Sempruntól a már említett *A nagy utazás* (tehervagon, a fogolyszállítás mozzanata, a vonat ablaka, valamint a levegő,

ami elengedhetetlen a testi és szellemi épség megőrzéséhez). Már itt is megjelenik az öregember motívuma, akinek szavai Semprunnél a következők: „Hát értik ezt?” [Semprun: *A nagy utazás*, 69.]. Az asszociatív és ráutaló elemek között fontos helyet kap az általános egzisztenciális válság is, mind Petőcznél, mind a többi kiemelt szerzőnél. „A borzalom elbeszélése kapcsán más eseményeket is elmond Semprun: az elbeszélő Gérard tudatában múlt és jövő képei szintúgy »felidéződnek«. Az író így nem egyszerűen a légerek szörnyűségeiről vall, nemcsak ezek emlékét idézi fel, hanem ez által az élet, az emberi sors egészéről vall.” [Paksi László: *Két utazás, mely egy másik életbe visz*, Tempevölgy, 2013/1, 26.]. Kertész Imre *Sorstalanság*ának a táborban fellelt boldogságérzete jelenik meg az *Idegenek* érzésvilágában is. Anna számára, aki az identitásváltozás folyamatában a tábori lét alatt már az Aysa utónévvel létezik tovább, igen jelentős személy lesz az öreg hajléktalan, Gershom, akit Anna a férfi halála után saját apjaként jelent be a halottasház irodájában, és akinek kéziratát vissza akarja kapni a felszabadítók irodájában, mert abból akarja megtudni a saját élete összefüggéseinek a lényegét. Egy hátizsákban őrzi ezt a feljegyzést, mely minden tulajdonát és értékét képezi. A sérülékeny papírköteget Anna a táborban rejtegeti, minden szabad percében előhúzza, és olvassa. Gershom „idegen földön jövevény” [2Móz 2,22] volt, „piszkosan vörös hajával – hozzátartozott a városképhez [...] Már messziről jelezte a világító vörös haja az ismerősöknek a jelenlétét” [711.]. Anna is idegen lesz és marad idegen földön, amikor a szülővárosából elhurcolják többedmagával, megtapasztalja a terrort, a kivégzéseket saját szemével látja, és egy helyen a regényben maga is halottak eltakarításával foglalkozik, hasonlóan a Sonderkommando feladatköréhez.

Az öregember, öregasszony és az öregség motívuma egyszerre vetíti előre Anna későbbi életének fázisát, valamint tekinthetők visszatérő szimbolikus elemek Petőcz irodalmában. Anna és az öreg hölgy jelenetében a sziklás tengerpartot ábrázolja a szerző: „a két kifejezéstelen lárvaarc majdnem szertartásos volt; mint Ortúgia szigetén a fehér iszappal belepett, szélmarta kövek” [Mészöly Miklós: *Megbocsátás*, Szépirodalmi, 1984, 78.]. Anna itt mintha a saját visszatükrözött, eljövendő fizikumát látná maga előtt. A már élete utolsó éveiben járó Anna kijelenti, hogy joga van élni. És ezzel együtt azt is deklarálja, hogy joga van minden olyan cselekedethez, amelyet éppen ez az élet vett el tőle. A tér és az idő a lehetőségeit korlátozta, mindig mások döntöttek cselekedetei felett, és határozták meg, hogyan és mit tegyen.

Albert Camus *Közönyének* főszereplője, Meursault, Annához hasonló helyzetbe kerül, majd ezt követően várja saját kivégzését a cellájában. A kés, a pisztoly (ismert és jól használt fegyverek) az önvédelem funkciója mellett emberölésre is alkalmasak. Camus Meursault-jához hasonlóan Anna is hétköznapi személyiség. Azonban ahogyan bejárja saját sorsának állomásait, fokozatosan megváltozik, személyiségéhez hozzáadódnak és abból kikerülnek bizonyos szálak. Ahogyan Mersault a saját halálának *idejére vár*, úgy Anna is felkészül rá, hogy bármelyik napon kivégezhetik őt is. Az évek múlásának az élethez való folyamatos és felerősített viszony az alapja. A camus-i párhuzamok további jellegzetessége, hogy mindkét regény főhőse elköveti a gyilkosságot, és mindketten tulajdonképpen öntudatlan, nem szándékos cselekvésként könyvelik el azt. Ezzel összefüggésben Anna álmaiban keverednek a valóság elemei: öregembert, pisztolyt tartó embert lát. „Vérrel sokszor álmodtam azután, de nemcsak álmodtam vele” [112.]. Camus írásában az érzelmi és tulajdonképpen

a percepcionális funkciók redukciója jelenik meg, s egy idő elteltével Annánál is jelentkezik ugyanez. A történések sodorják őt. A sírás cselekménye a legkiváltságosabb helyzetben történik meg. Amikor Anna siratja a legkedvesebb személyeket, azokban a pillanatokban alakul ki nála, fokozatokban mérhetően, a lelki törés. Az emocionális reflexióknak egy idő után nincs súlya.

A táborban a szexuális kizsákmányolás és a kivégzések sora továbbra is arra készítik a lányt (fiatal, majd idősebb nőt), hogy ne reagáljon, illetve igyekezzen elfogadni, mintegy *természetes* eseményként kezelni a történéseket. Anna eljut a kiüresedés pontjára. Minden szereplő, még ha a tér beszűkített is, a Másik szférájába „kívülről jön, tehát behoz valamit, ami eddig nem volt bent” az individuum számára [Lamár Erzsébet: *Találkozás a másikkal. Metafizika-kritika és etika Derrida kései írásaiban = Világunk határai* – Derrida. SZTE Publicatio Repozitórium, 2014, 252.]. A kiüresedést követi azonban az élet iránti egyfajta *lelkesedés*. Ebben a kiüresedő, elidegenedő helyzetben Anna ember marad. „Ember [...], ilyen ember [...], és szituációban levő [ember].” [Pedro Lain Entralgo: *A találkozás perszonális momentuma – válaszom a másíknak*, Pro Philosophia Füzetek, 2001/2.]. Az *Idegenekben* ábrázolt jelenetek, a másikkal való kapcsolat, az interperszonális, a másik érzékelése, testi és szellemi viszonyban-levése éppen a haraggal, undorral, gyűlölettel telt érzéseket erősíti fel a regényben, illetve semleges közönnyé, majd végül kiégéssé minősül. Amikor Jurij erőszakot követ el rajta kislány korában, onnantól Anna teste átalakul. A test a háborús helyzetet éli meg, de nem képes megvédeni ezt a testet, mégis ember marad. Anyja halálával pedig egymaga kényszerül a saját létezését irányítani. Józansággal, logikával és a természet adta vörös hajával, melynek az életét köszönheti. Szépségének, fiatalságának a későbbiekben mint pusztá külsőségnek és biológiai állapotnak már nincs jelentősége.

Érdekes összefüggést alkot a valóság és az álmok összefonódása, ami nem mutat különbséget tér és idő, a látványelemek és a történetek minősége között. Minden ugyanolyan egységes, leképezett az álmokban, mint a valóságban. Ebben a megkettőzött sorstérben alakul ki a legmélyebb érzélem Annában: „És gyűlölök mindent és mindenkit, aki elvette tőlem anyámat. Ezt álmodtam. És hogy öregasszonyként visszatérek az anyám sírjához. Ezt is álmodtam. És néha ezért imádkoztam. Hogy ez valóban megtörténjen. Azért, hogy tényleg visszatérhessek egy nap az anyám sírjához, és el tudjak végre rendesen búcsúzni tőle. És aztán újból és újból álmodtam, megint és újra, és az álmomban mindig gyerek voltam, egészen kicsi gyerek. És egy alkalommal azt is álmodtam meg, hogy azt mondta valaki, menjek ki végre a temetőbe, mert ott vár rám az anyám... csak a félelemre emlékszem, igazából, csak arra, hogy nagyon szorongok, és hogy nagyon egyedül vagyok. És akkor megérkeztem álmomban a sötét temetőbe, és jött egy öregember, és azt mondta, hogy *nagyon megöregedtetél*, Anna, és én nem értettem, miért mondja ezt” [704–705.]. Ez a gyűlöletteljes hangvétel, a fizikai állapotra utalás és a szülővárosába való visszatérés élménye lezárja a cselekményt, de rendel még egy utolsó fellángolást, lelkesedő magatartást Annához. Ottlik Géza *Minden megvan* című novellájában a megjelenő, jellegzetes amerikai dal – *Yes sir, that’s my baby* – tulajdonképpen a felidézésnek és a valóságban megélt eseményeknek a kapcsolódási pontjait ábrázolja. Anna ehhez hasonlóan pontosan képes akár gondolatban, akár álmában felidézni az egykor volt várost mint helyszínt. „Who’s that you know who I mean”, ki az, akit Anna jól ismer,

Amélie-t, az édesanyját, majd kiismeri, mert ki kell ismernie Bahanát és a tábori szabályokat, embereket, a mindennapok gyakorlatát. „I could tell her miles away from here”, Anna a regény második és harmadik egységében mérföldek távolságában él már szülővárosától. Gershom eltávozott, hátrahagyott alakjának megfelelő, de a mindenkori visszaemlékezést, álmodási folyamatokat is jelentheti a nagy távolság, melyen nem földrajzi, hanem a tudatban kialakuló távlatokat kell érteni. „Sweetest »who« you’ve ever seen”, azaz, kik Anna számára a legkedvesebbek. „Who’s that coming down to meet me here?”, azaz kikkel találkozik Anna élete során, kik jönnek szembe, akik befolyásolják sorsának alakulását, jelentik életben maradásának alapjait. A távolság pedig az életnek, a múltnak és a jelennek, az életminőségnek, a megélt rossznak és a meg nem élt jónak nemcsak rémálomszerű alakzatát rajzolja ki, de a normális és biztonságos valóságból kiemelve Annát egy hazug létbe, egy nem-reális, nem igazságos, tiltakozásra *méltó* mindennapokkal telt valóságba helyezi át.

Innen vezet el minket a szerző a lelkesedés mellé rendelhető reményhez. Petőcz a „vagyok” szót több alkalommal írja le ugyanazon az oldalon [731.], a „még van jogom élni” és az „ittthon van jogom arra, hogy beszélgessek, mosolyogjak és egyek” [731.] sorokkal együtt a létezés, az élet szinte kizárólagos létjogosultságáért küzd a főhős ebben a fázisban. Petőcz és Semprun közös, fontos deklarációja, hogy az idegenségtudatot mint egyfajta identitástudatot mutassa fel. „Az idegenség megőrzése feladattá válik [...] [Gérard] [...] nem magányos akar maradni, hanem idegen...” [Angyalosi: *Őrizni magunkban az idegent* = Uő., Rejtett fényforrások, Bp., 2015, 131]. Ehhez az idegenségmegőrzéshez Anna tulajdonképpen azért ragaszkodik, mert nem tehet mást ennyi év után. „Persze, hogy hol a haza, azt nem is tudom pontosan.” [726.] Mind idegenségérzete, mind hazavesztése, hazakeresése bizonytalan egzisztenciát tükröz. Életének legnagyobb részében emlékekkel élt együtt, a kézíraton kívül nem marad más tulajdona, értéke, csak az emlékei. A jelen nem sokat adott számára a túlélésre összpontosításon kívül. A bizonytalan egzisztencia másik fontos mondata kifejezi a szabadságértelmezés, szabadságábrázolás lényegét: „Majdnem olyan, mintha szabadok lennénk, majdnem azt csináljuk, amit akarunk, nézhetjük azokat, akik majdnem normális életet élnek...” [697.]. A kontrollált elfogadás, beletörődés kihozza a kényszeredett optimizmust Annából.

Az otthon, otthonérzet és az elidegenedés egyre nagyobb mértékben összefonódik. A szándék, az akarat a reflexiókhoz hasonlóan redukálódik, meghatározottá válik. Azt kell tenni, amit az életben maradásért kell megtenni. Mindezzel, valamint a holokausztal összefüggésben Petőcznél fontos tér lesz a tábor mint helyszín, mint hely – mint otthon, úgy, hogy Annának nincs valódi otthona, mert elvették tőle, illetve kiragadták őt onnan. Idegen városában él, nem lakja be ezt a helyet. Az évtizedek eltelnének felette, nyolctól nyolcvanhat éves koráig éli meg a rosszat. A helyzetek, a kapcsolatok, a kommunikáció, a másik jelenléte és halála határozza meg a mindennapokat. *A szabadság elbeszélésében* [Fehér Ferenc: *A szabadság regénye* című írásának sugallataképpen] tehát Anna idős korára elér egy különleges határpontot, melyen innen és túl határozhatja meg eddigi létezését, és próbálja kitalálni, meghatározni (egyszer végre a maga elhatározásából), hogyan alakuljon a jövője. Semprun hőiséhez hasonlóan megtapasztalja a szabadságot, a kintlevést, de annak öröme nélkül. Egyetlen helyszínen tartózkodik életének legnagyobb szakaszában. Gyerekkorában

[Párizsban] él és nevelkedik, azután elkerül *máshová*. Az idegenségérzet és -tudat lesz a [viszonylagos] megszokás és a beilleszkedés legmélyebb alapja. Átmeneti helyzet, valamifajta tranzithelyzet jön létre, a hazatérés örök gondolatával. „Mert meg kell találni, hol van az otthon. Hogy ne legyünk annyira idegenek, legalább a saját magunk számára ne legyünk azok” [728.].

Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című művében is megjelenik a jelenvalóság és a távol[is]ság kettőse, ahogyan Anna létezésének is meghatározó mozzanata ez. „Ahogy *Az eltűnt idő nyomában* Marceljének egyszerre válik fájdalmasan jelenvalóvá és ugyanakkor elérhetetlenül távolivá a saját múltbéli énje, ugyanilyen viszony fűzi *A nagy utazás* narrátorát saját megragadhatatlan identitásához [...] éppen a belső bizonytalanság, a kijelölhető identitás hiánya, vagyis a megőrzött idegenség” válik elsődleges talajjá Semprun művében, hangsúlyozza Angyalosi [i. m., 132–133.]. A létezésben kialakuló befelé fordulás mellett a másikkal, az idegenekkel, a fogvatartókkal, foglyokkal kialakuló személyesebb vagy kényszeredettebb kapcsolatnak is fontos szerepe van. A mindenkori fogvatartásnak, rabságnak, tábori létnek az egyik, tulajdonképpen Hannah Arendt polgári engedetlenség fogalmával is összefüggő jelensége [Hannah Arendt: *On Revolution*, Penguin Books, 1990, 40.], hogy ezzel ellentétben Anna és fogolytársai esetében a belső megadásról van szó, az ontológiai helyzet elfogadásáról, a diplomatikus hozzáállásról, hiszen a halál [kivégzés] esélye a viselkedés bármiféle nem tetsző megnyilvánulása mellett folytonosan jelen van. Annak van ebben a helyzetben tehát jelentősége és szükségszerűsége, hogy „tiltakozás nélkül betagozódunk-e” [Angyalosi, 126.]. Hogy sikerül-e egyáltalán véglegesen betagozódniuk az érintett szereplőknek a meglévő és kényszerből kialakuló helyzet[ek]be – sugallja Petőcz –, az párhuzamban áll azzal, ahogyan a buchenwaldi vagy egyéb tábor megjáró személyek esetében is történt.

Az *Idegenek* nyelvezete szándékosan alkalmazkodik egyfelől [a kezdetekben] a gyermeki egyszerűséget is hordozó megfogalmazásokhoz, mondatszerkezetekhez. A gondolat a gyermeki tudathoz idomul, megmarad egy[etlen] szinten, hiszen Annánál gyakorlatilag megáll ez a meghatározatlan, megfoghatatlan idő abban a fázisban, amikor még Amélie-vel és édesanyjával együtt élt a szülővárosában. A fiatal, majd idős nő zárt egységben reked, illetve az élet lesz valóban az iskolája, tanítója. Édesanyjának tanításából, az elmesélt és elbeszélt dolgok ismeretanyagából merít. Sorsszerűen beszűkült világát tükrözik a megélt mindennapok. A szabadságkorlátozás ebben az esetben nemcsak a fizikai értelmű bezártságot jelenti, hanem a szellemi bezártságot is. Nincs rálátása a világra, életének nagyobb egységeit egy földalatti városban, majd a fiktív közel-keleti milícia embereinek társaságában tölti. A korlátozottság kiterjed az emocionális korlátokra is. A kedvesség, a ragaszkodás különleges módon jelenik meg. A fogvatartók vezetője, *Bahana* kötődése meghatározóvá válik Anna esetében. Anna életben hagyása fontos érdeket képvisel, és egyszerre tartalmaz érzelmi adalékot is. Anna szexuális kötődése pedig érdekből alakul ki a Bahanával [mint az egyik Másikkal] való kapcsolat kialakítás során. Petőcz közlési stílusa, a beszélgetőpartner, a narrátor, a főszereplő szavajárása tehát azt a gyermeki hangnemet őrzi, amelyet a tizenéves főszereplők esetében Semprun vagy Kertész is sugall. Letisztult, kijelentő módon fogalmaznak meg a szerzők a visszaemlékezés sorait. A nyelv és nyelvezet az emlékezés közlésének az alapja. Nélküle nincs a regény. „Már semmilyen nyelv-

ven nem ismétlem meg az előbb elmondott mondatot” [725.]. Anna franciául, majd a fogvatartók nyelvén beszél. Bahana személye kettős kapcsolódású. A nyelvi kapcsolat mellett a redukált reflektálás tanult gyakorlata, a percepcionális lecsökkenés jelenik meg. „Nem nézek Bahanára. Meg se moccanok. Úgy teszek, mintha nem is érzékelném, hogy ott van, egészen közel hozzám [...] Bahana megragadja a hajamat, és eszelősen rángatni kezdi.” [700.]. Ugyanígy jelenik meg a kettősség az elbeszélhetetlenség és a boldogság ambivalens motívumában, Kertész *boldogságának* párhuzamában: „Nem lehet elmesélni mindazt, ami történt, a szeánszokat, a veréseket, a kivégzéseket, az állandó éhséget... És nem lehet elmesélni azt sem, hogy végül hogyan szokod meg ezt az egészet, hogyan illeszkedsz bele mindabba, amiben élsz, és hogyan leszel akár ideig-óráig *boldog*” [715.].

Mindezek a kifejtett gondolatok, jól érzékelhető párhuzamok Petőcz András regényét [trilógiáját] olyan típusú felhívó jellegű kötetté teszik, melyek a mindenkori borzalmakra, a 20. század háborús eseményeire, az emberek közötti szélsőséges megnyilvánulásokra és a különleges kapcsolatokra, a ragaszkodás mibenlétére koncentrálnak. Utóbbinak a központban álló idegenség és elidegenedés fogalmának, érzetének kiegészítéseként [és talán nem ellenpontosításaként] van jelentősége. „A Rossz természetesen nem embertelen [...] vagyis csak az ember esetében embertelen [...] Az ember embertelensége, mint a létezés lehetősége, mint egyéni terv [...] Mint szabadság [...] A Rossz az ember emberségének egyik lehetséges terve az alapvető szabadság kivívásában [...] A szabadságában, amelyben egyszerre gyökerezik az emberi lény embersége és embertelensége...” [Semprun: *A nagy utazás*, idézi: Angyalosi: i. m., 128.]. [*Napkút*]

HÖRCHER ESZTER

Egy szó mögött

MÉSZÖLY ÁGNES: *FEKETE NYÁR*

Vannak szavak, amelyeket nehezen mondunk ki. A szavaknak súlya van, erő van bennük. Bántani és szeretni is lehet általuk. Elkezdni és befejezni is lehet valamit velük. Olykor azért félünk az elhangzottaktól, mert úgy érezzük, ezzel véglegesítettük azt, amit leginkább eltitkolnánk vagy meg nem történtté tennénk. A lényeg, hogy milyen érzelmet vagy hitet társítunk a kimondott szóhoz – ha semlegesek maradunk, azzal is állást foglalunk, de ha kizökkent minket helyzetünkből, megértjük, mit is takar a szómagia.

Van egy főnév: halál. Ha meghalljuk, összeszorul a mellkasunk. Kontextusba helyezve árnyalható a reakciónk, de megmarad a keserű vagy zavart érzés, ami kíséri. Kultúrától függ, hogyan látjuk, ez tanult aspektus. A japán, illetve koreai világ- és halálfelfogás nagyban tükröződik a mangákban, manwhákban, animékben, számos olyan alkotással találkozhatunk, amelynek ez a központi témája [pl. *Hell Girl*, *Another*]. Mészöly Ágnes művében egy fiktív animeszéria, a *Transitional Realms* történései szolgáltatóják a párhuzamot Pamuk Fanni budapesti diáklány életének meghatározó